

DAVID Gabriella

DOI: 10.15170/DIKE.2017.01.01.08

PhD-hallgató

Nemzetiségi vezető szaktanácsadó

A pedagógia egyetemi tudománnyá válásának kezdetei Ausztriában és Magyarországon

The Origin of Pedagogy as an Academic Discipline in Austria-Hungary

The basics of pedagogy as an independent discipline is provided by the ideology of the enlightenment, the psychology of Wolf, developed from the ideology of the enlightenment, the pedagogical features of Rousseau's works, the pedagogical movements of the time, the rapid social, economic and political changes of the late 18th century, the critical and German philosophical systems of the turn of the century. Besides the development of pedagogy, the German model, playing a dominant role from the viewpoint of the Hungarian development, can be observed on several disciplines as well. The influence of German culture on the Central–Eastern European historical region can be attributed to several reasons, such as the strong connection between Austria–Hungary and the Holy Roman Empire; Hungarian students' attendance of German universities; the inspiration of German literature, guide books, travelogues and the media.

Keywords: *education, pedagogy, Ratio Educationis, science development, university*

Tanulmányom a német orientációjú közép–európai pedagógiának az osztrák, majd ennek nyomán a magyar egyetemeken is megjelenő sajátos formájának létrejöttét és korai intézményesülését vizsgálja, a 18. század utolsó harmadától a 19. század elejéig tartó első fejlődési szakaszában.

A pedagógia önálló tudománnyá válásához egyrészt a felvilágosodás gondolatvilága, az abból kibontakozó Wolff-féle pszichológia, Rousseau műveinek pedagógiai vonatkozásai és az azok nyomán megjelenő pedagógiai mozgalmak, továbbá a 18. század második felétől egyre jobban felgyorsuló szociális, gazdasági és politikai változások, másrészt a századforduló táján kibontakozó kritikai és az azt követő német idealista filozófiai rendszerek teremtik meg az alapokat.¹ Ezeknek a széleskörű társadalmi, szellemi áramlatoknak a hatására jelent meg az igény a katolikus és protestáns teológiától elkülönülő rendszerezési törekvésekre. Így fogalmazódik meg a pedagógia, mint új tudomány, a hagyományos és új diszciplínákkal kapcsolatban álló, ugyanakkor mégis önálló karaktere.

A 20. század végére minden európai országban kialakult a neveléssel kapcsolatos tudástartalmaknak napjainkban összefoglalóan neveléstudományként definiált speciális formája. Az európai neveléstudomány fejlődésének történeti gyökereit vizsgálva megállapítható, hogy a

¹ MÉSZÁROS, Az iskolaügy története 616–620.

kontinentális tudományfejlődésen belül már a 18. század végétől kezdődően érzékelhető a német és osztrák felvilágosult abszolutizmusban gyökerező, 20. század közepéig tartó külön utas fejlődés. A magyar régióban érvényesülő német dominancia folytán ez a neveléstudomány fejlődésének többi modelljétől lényegesen eltérő fejlődési modell akár sajátos közép-európai neveléstudományként is értelmezhető. *Heinz-Elmar Tenorth* szerint a neveléstudománynak az a formája, amelyről most beszélünk, annak a 19. századi művelődéspolitikának, iskolai törvényalkotási folyamatnak a szülötte, és szoros kapcsolatban állt az Oroszország, Poroszország és a k.u.k. Monarchia erőteljesen államközpontú, monarchisztikus rendszereiben létrejött szakmai professziókkal.² A fenti folyamatok összhangban voltak a közép-európai régió egészének fejlődésével, amely társadalmi és politikai formáiban, illetve hatásaiban döntő mértékben eltért az európai művelődés, illetve államfejlődés angol liberális modelljétől, sőt – elmélettörténeti szempontból nézve – különbözött a pozitívista embertudományok fejlődésének francia modelljétől is.

A magyar fejlődés szempontjából domináns német recepció természetesen nem csupán a pedagógia tudományfejlődése kapcsán követhető nyomon. A német kultúrának a közép-európai történeti zóna egészére és ezen belül Magyarországra gyakorolt hatása számos okra vezethető vissza: például a Habsburg Monarchia és a német-római birodalom szoros kapcsolata, a magyar diákok német egyetemeken folyó tanulmányai, az ez irányból érkező irodalmi olvasmányok, útleírások, útirajzok és a sajtó hatása.

A német nevelőállam kialakulásáról tudnunk kell, hogy már 1619-ben Weimarban, aztán a német kisállamok többségében: Gothában, Württembergben bevezetik a tankötelezettséget és előbb támogatást nyújtanak az iskolafenntartóknak, aztán már előírják az iskolaállítási kötelezettséget is. *I. Frigyes* 1717-ben Poroszországban az állam elkerülhetetlen morális kötelességének és küldetésének tekinti az iskoláztatást. 1763-ban a poroszországi *General-Land-Schulreglementen*, ugyanebben az évben Szászországban is, 1774-ben Bajorországban, aztán Ausztriában is megjelenik az államszintű, uralkodói rendeletekkel előírt társadalmi helyzettől függetlenül minden gyermekre kiterjedő iskolakötelezettség. A tanügyi rendeletekben a falusi tanítók végzettségére, az egyházak az iskolák felügyeleti jogára vonatkozó előírások fogalmazódnak meg, melyek az iskola valamint a település lakóinak lelki és szociális gondoskodás felügyeletét is a lelkészek hatáskörébe utalják. A század második felében fokozatosan kialakulnak a közép-európai államok tanfelügyeleti és tanügyigazgatási rendszerei.

1787-ben a porosz államminiszter, *Zedlitz* létrehozza az ország iskoláit felügyelő *Oberschulkollegiumot*, ezt a rendszert *Mária Terézia* és a bajor uralkodó is átveszi. A folyamat a 19. század második felében, az oktatás egészét szabályozó oktatási törvények kiadásával és ezzel párhuzamosan az első központi tantervek kialakulásával zárul. A nevelési reform kiterjedt a gazdag polgárok és a nemesek gyermekeinek korabeli magánoktatási gyakorlatára valamint a nőnevelésre és a kisgyermeknevelésre is.

Az előbb említett törekvésekhez kapcsolódik *Mária Terézia* uralkodásának második szakaszában kibontakozó, a Habsburg Monarchia és Magyarországra is kiterjedő állam- illetve

² NÉMETH, Osztrák tanügyi 189–210.

tanügyi reformja.³ Ennek alapelveit az uralkodó tanácsadója *Josepf von Sonnenfels* fogalmazza meg először 1765-ben, az államnak az iskoláztatásban betöltött szerepét hangsúlyozó „*Grundsätze der Polizeii und Finanzwirtschaft*” című államgazdaságtani munkájában.⁴ *Wenzel Kaunitz* kancellár tanügyi reformtervezetet jelentetett meg, az ő véleménye szerint, a gyermek nevelése és iskoláztatása a szülők természetes kötelezettsége, de mivel a művelt állampolgárok nevelése államérdek is egyben, a nevelésügy fontos állami feladatnak is tekinthető. *Kaunitz* így fogalmaz: „Az állam sorsa attól függ, hogy vannak-e erényes polgárai. A nemzet java része erényessé válhat, ha a nevelés az állampolgárok különböző osztályaihoz alkalmazkodva megadja az ifjúság számára a józan és világos fogalmakat a kötelességről, kötelességeikről.”⁵ Az osztrák uralkodó felvilágosult abszolutizmus programja nyomán az egész birodalomra kiterjedő, egyöntetű állami oktatási rendszert igyekezett kialakítani. Célja volt, hogy egyrészt kellő számú jól képzett hivatalnok, mérnök, orvos és más értelmiségi szakember kerüljön a megújuló államszervezet szolgálatába, másrészt, hogy az alsóbb társadalmi rétegek műveltségi színvonalának emelkedése révén mind több jól képzett munkáshoz juthasson a fejlődő ipar és kereskedelem és az egyre korszerűbb mezőgazdasági módszereket alkalmazó mezőgazdaság. Az iskoláztatás hagyományos egyházi monopóliumának felszámolása, az állami tanügyigazgatás kialakítása szintén hosszabb folyamat eredménye volt. Ekkor az osztrák örökös tartományokban a gimnáziumok a katolikus szerzetesrendek kezében voltak: jezsuiták, piaristák, bencések voltak az intézményfenntartók. A katolikus egyház ellenállása miatt nem valósul meg *Johann Anton von Pergen*⁶ 1770–1772 között kidolgozott radikális reformtervezete, amely az iskolákat – a szerzetesrendek oktatási kiváltságait megszüntetve – világi, központi állami szerv által irányított, egységes, állami oktatási rendszerbe kívánta betagolni. Az újjászervezés mérsékelt reformprogramját megfogalmazó természetjogász *Karl Anton von Martini, Freiherr zu Wasserberg*, a bécsi egyetem professzora⁷ minden alattvalóra kiterjedő, társadalmi helyzetével és élethivatásával összhangban álló nevelés szükségességét hangsúlyozta, amely biztosítja a növendékek jó keresztényé és engedelmes alattvalóvá válását.

A neveléstudomány fejlődésének kezdeteiben a nevelés jelenségeinek vizsgálata még a többi tudomány, elsősorban a teológia és filozófia szemléletmódját követte, és tartalmi elsősorban a korabeli gyakorló pedagógusok szakmai tudásához kapcsolódtak. Az 1700-as évek elején a német tanítási nyelv megjelenése után az első lépések a tanárképzésben a Lipcsei Szász Királyi Egyetemen történtek meg. A második jelentős szellemi központ a piétizmus és a német felvilágosodás szellemi központjává formálódó Hallei Egyetem. Részben ennek mintájára alapítja 1735-ben a hannoveri fejedelem a Göttingeni Egyetemet. Itt az angol szerveződési minták és a német szellemi hagyományok sajátos ötvözeteként egy új típusú tudósközösség jött létre, mely jelentős mértékben hozzájárult az új tudástartalmakat meghonosító tudományos iskola kialakulásához. Az oktatás színvonalát széleskörű privilégiumok is biztosították: a tanítási és tanulási szabadság, mentesülés a cenzúra alól, a kutatás-és a vélemény szabadság, magas fizetés és nyugdíj, melyet az uralkodó biztosított. Ennek eredményeként a 17. század második felére a Göttingeni Egyetem a protestáns

³ MÉSZÁROS, Az iskolaügy története 633–634.

⁴ WERNER, Az osztrák büntetőjog fejlődése 143–182.

⁵ MÉSZÁROS, Az iskolaügy története 643.

⁶ WURZBACH, Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich 1–4.

⁷ WURZBACH, Martini zu Wasserberg 33–36.

kultúra és egész Európa szellemi központjává vált. A Poroszországhoz tartozó Szilézia katolikus népiskoláinak korábbi sikeres átszervezését megvalósító *Johann Ignaz Felbiger* (1724–1788) pozsonyi prépost és főesperes *Mária Terézia* felkérésére kidolgozza a népiskola átalakításának programját. A szabályzat részletesen tárgyalja az egyes iskolatípusok tananyagát, az alkalmazandó módszereket, a tankönyveket, vizsgákat, a tanévet és a tanítási szüneteket. Részletesen szól a tanulók iskolába járásának ellenőrzéséről, a tanítók jogairól és kötelességeiről, az iskola felsőbb felügyeletéről, az iskolaépületről és felszereléséről. Elkészítette a módszer bevezetését megkönnyítő tanítói módszertankönyvét, a „*Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*” című tanulmányt, Bécsben, 1776-ban adták ki. A következő években megszervezte mintegy harminc tankönyv kiadását is. *Felbiger* intézkedései⁸ jelentős mértékben befolyásolják a tanítóképzés további intézményesülését, pedagógiai tartalmainak alakulását.

A rendelet alapozza meg a világi népiskolai tanító olyan egyháztól független, egységes képzésen alapuló szakmai professzióját, melynek középpontjában a pedagógia, és az oktatásmódszertan áll. Szabályozza a tanítók képzését, képesítését, alkalmazásuk feltételeit és munkájuk felügyeletét. A tanítóképzésre szolgáló normaiskola elvégzését előírja minden tanítójelölt, a tehetősebb családok házitánítói számára is. Az első normaiskola 1771-ben Bécsben nyílt meg, majd 1775-ben Pozsonyban. A tanítójelöltek, a normaiskola negyedik osztályának diákjaiként, egyrészt elsajátították a tanítás elméletét, másrészt megismerhették a normarendszer gyakorlati megvalósulását. Az 1805-ben kiadott, egészen 1848-ig érvényben maradó rendelet (*Politische Verfassung der deutschen Schulen*), előírja, hogy a felsőbb népiskola (*Hauptschule*) tanítója hat hónapos, az elemi iskola tanítója (*Trivialschule*) pedig 3 hónapos tanfolyamon vegyen részt.

Az örökös tartományok tanügyi reformjával párhuzamosan 1774 januárjában vette kezdetét *Ürményi József* (1741-1825) országbíró vezetésével a magyar királyság területén is elkezdődött iskolaügyi reform dokumentumainak kidolgozása. 1776-ban intézkedési terv születik az állami tanügyigazgatás területi egységeinek megszervezéséről, majd 1777-ben megszületik Magyarország első állami tanügyi rendelete, a *Ratio Educationis*. Kettő *Ratio Educationis* is volt, *Mária Teréziáét* követte *I. Ferenc* 1806. évi azonos című rendelete, mely 1848-ig volt hatályban. Az eredetileg latin nyelvű rendeletek *Mészáros István* fordításában magyarul is olvashatók, aki a korszak oktatási reformpolitikáját is ismertette 1981-ben publikált monográfiájában.⁹ *Ürményi* tevékenységének és magának a rendeletnek a történeti jelentősége abban áll, hogy ekkor valósult meg először, hogy az állam szabályozta az oktatásügyet.

1. kép: *Ürményi József* (1741-1825)

⁸ PUKÁNSZKY – NÉMETH, Neveléstörténet <http://mek.oszk.hu/01800/01893/>

⁹ MÉSZÁROS, Az iskolaügy története 632–664.

Ez korábban az egyházak belügyének számított. Mindez a felvilágosult abszolutizmus gondolatvilágából következett. Az iskolák a közjót kell, hogy szolgálják és ezen az alapon az uralkodó jogot formálhat az iskolarendszer szerkezetének, a tananyag tartalmának és az oktatásban érdekelt feladatainak meghatározására. A rendelet első abban a vonatkozásban is, hogy a teljes oktatásügyet a népiskoláktól az egyetemig egységesen rendezi. Téves az a közkeletű vélekedés, hogy a *Mária Terézia*-féle *Ratio Educationis* tankötelezettséget írt volna elő Magyarországon első alkalommal. Valójában a Népoktatási törvény volt az, amely 1868-ban kötelezővé tette 6-12 éves kor közötti gyermekek számára a népiskola látogatását. Az iskolarendszer felosztása akkoriban a következő volt: 4 év elemi, 3 év kisgimnázium, 5 év nagygimnázium és 2 év akadémia. Ezután következhetett a négyéves egyetem. A népiskolát ez a rendelet is falusi, kisvárosi és nagyvárosi iskolákra osztotta. A nagyvárosi iskolákkal kapcsolta össze a tanítóképzőket is. A leányok tanításáról külön intézkedett a rendelet, a köznép leányait vallás-és erkölcstanra, evangéliumokra, olvasásra, írásra, számvetésre, női házimunkára és Magyarország állapotának ismeretére kellett tanítani. A magasabb rangú leányoknak az említettekén kívül előírta az írók olvasását, a magyar, német, francia nyelvet, a világtörténelmet és a földrajzot.

A pedagógia ebben az időben kezdődő egyetemi tudomány rangjára emelkedése összefügg azokkal francia földön *Bonaparte Napóleon* császárhoz, míg a német térségben *Friedrich Wilhelm Christian Carl Ferdinand von Humboldt* (1767-1835) nevéhez kapcsolódó reformokkal, amelyek megteremtik a modern európai egyetem főbb típusait. (A nyelvész és államférfi *Humboldt*, akit elsősorban a berlini egyetem alapítójaként tisztelnek, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja is volt.) Az egyetemek korabeli, még középkori egyetemektől örökölt rendi jellegű, korporatív és felekezeti keretei már nem feleltek meg az ebben az időben egyre erőteljesebben érvényesülő világi szemlélet, a polgári társadalom elvárásainak. Az osztrák egyetemek állami intézménnyé válása az 1750-es években *Gerhard van Swieten* (1700-1772), bécsi egyetemi reformjával vette kezdetét.¹⁰ Az átszervezés második szakaszában *Martini* (1726-1800) és *Ignaz von Hess* (1746-1776), reform akkori irányítói,¹¹ a Göttingeni Egyetem szellemében kezdik el az egyetem tartalmi átalakítását. Az egyetemi professzoroktól megkövetelték, hogy jól értsenek az általuk oktatott tantárgyakhoz: teológiához, joghoz, matematikához, klasszikus nyelvekhez, de nem kívánták meg tőlük az önálló tudományos eredményeket. A magasabb tudományok igényes művelői leginkább az uralkodók udvari tudósainak köréből kerültek ki. A tudományos érintkezés formája ebben az időben a személyes látogatás és a levelezés volt. Az új típusú tudóstársaságok, az akadémiák és az egyetemek között még mély szakadékok húzódtak. A hagyományos egyetemi oktatók és a korszerű tudást képviselő akadémikusok között sajnos alig volt párbeszéd.

Az 1804-ben kiadott császári rendelet, mely intézkedik a pedagógia választható egyetemi tantárggyá nyilvánításáról és önálló pedagógiai tanszék megalapításáról a következőkben látja meg az új egyetemi diszciplína lényegét:

„A pedagógia a gyakorlati filozófiájának oly sok fáradozással és oly nagy haszonnal kecsegtető része, amely rászolgált arra, hogy önálló tanszék legyen.”¹² A bécsi egyetem neveléstani tanszéke 1808-tól működött. A prágai és krakkói egyetemeken tanuló hallgatóknak is előírta a

¹⁰ WURZBACH, Swieten, Gerhard Freiherr 37-50.

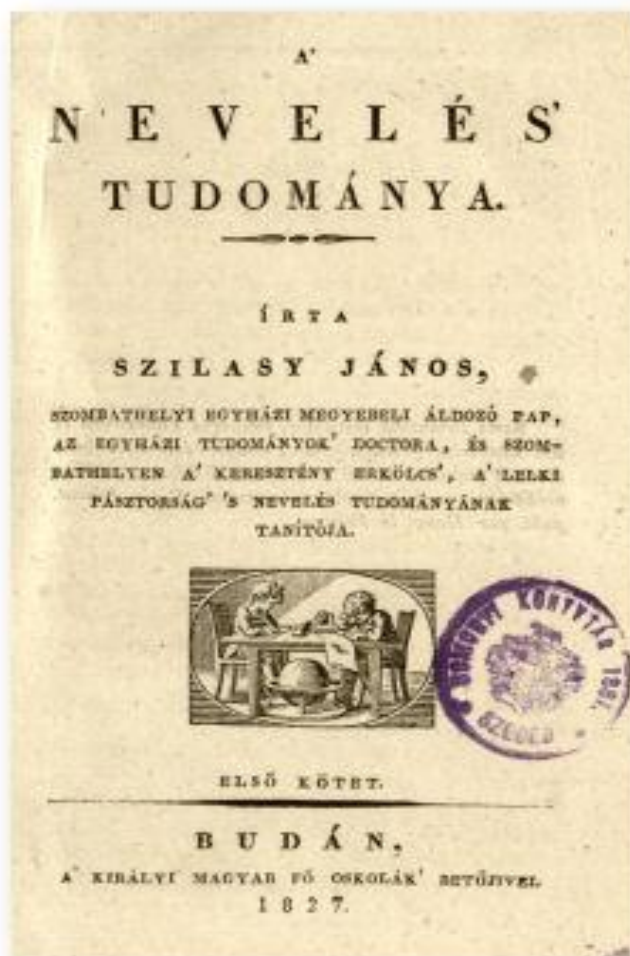
¹¹ BÉKÉS, A kutatóegyetem prototípusa 73-94.

¹² NÉMETH, Az iskolaügy története 189-210.

kancelláriai rendelet a heti két órában meghirdetett pedagógiai előadások egy tanéven át történő hallgatását, azok számára, akik lelkesként, valamilyen nyilvános vagy magániskola vagy gimnázium vagy főiskola filozófiai tagozatán tanárként vagy népiskolai felügyelőként vagy vezetőként vagy nevelőként hivatásszerűen foglalkozni szeretnének neveléssel-oktatással. A tantárgy oktatója rendszerint az egyetem vallásos professzora volt. A tantárgy hivatalosan előírt tankönyvének *Vincent Eduard Milde* munkáját határozták meg, ő volt az első katolikus teoretikus, aki a pedagógiai pszichológia megalapozására törekedett. A neveléstan oktatását egészen 1848-ig szinte kizárólag egyházi személyek végezték. Ennek elsődleges oka az volt, hogy ebben az időben ennek az értelmiségi csoportnak volt meg a megfelelő végzettsége és felkészültsége a feladat ellátásához.

Többségükben ahhoz az egyházi elithez tartoztak, amelynek tagjai az 1816-ban alapított *Augustineum* tagjaként, a bécsi egyetemen szereztek teológiából doktorátust. Az *Augustineumnak* célja az volt, hogy jól felkészült világi papokat képezzen, akik a papi szemináriumok tanárutánpótlását biztosították. Hasonló célokat szolgált a magyar származású papok elitképző intézete a *Pázmány Péter* érsek által már 1623-ban alapított *Pasmaneum* is.

A fentiekben felvázolt fejlődési folyamat és az örökös tartományok egyetemfejlődésének közvetlen hatása jól nyomon követhető a pesti egyetemen megjelenő neveléstan oktatása kapcsán is. Ennek első lépéseként *II. Józsefnek* a magyarországi papnevelés átszervezésér irányuló intézkedésének hatására 1786-ban a pesti egyetemen is elkezdődött a teológusképzés keretébe ágyazott pedagógusoktatás.

2. kép: *Szilasy* könyvének címlapja

A monarchia többi egyetemének gyakorlatához hasonlóan a katechetika mellett pedagógiát is oktattak, melynek tanárai Pesten *Hackenfleisch Antal*, Pozsonyban *Pauer Károly* voltak. A teológiai kar hallgatói számára 1812-ben, a bécsi minta alapján bevezetett új tanterv előírta, hogy a magasabb neveléstan a 3. és 4. éveseknek négy külön órában kötelező lesz, amelyre nyilvános tanszék állítatik fel, és amelyet a kinevezendő tanár ezentúl az ifjúság nevelésére készülő teológusoknak és

világiaknak együtt adjon elő. 1822-től kötelezően előírt tankönyvek: a szintén bécsi *Milde* munkái voltak és *Szilasy János*, az első magyar nyelvű neveléstan munkája, „A nevelés tudománya” címmel. 1814-ben *Krobot Jánost* nevezte ki az uralkodó a Pesti Egyetem neveléstudományi professzorává. 1804-ről *Stipsics E. Alajos*, az éremtan rendes tanára kapott engedélyt a pedagógiai előadások tartására. A tantárgy a rendszerbe foglalt elméleti pedagógiát elkülöníti a gyakorlati nevelés és oktatástanoktól. Ezekkel a döntésekkel jöttek létre a hazai egyetemi pedagógiai oktatás szervezeti keretei és vette kezdetét a magyar egyetemi neveléstudomány fejlődésének, több mint 2000 éves előtörténete.

Felhasznált források és irodalom

- Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: MÉSZÁROS István. Budapest 1981
- Ratio Educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Viennae 1777
- BÉKÉS Vera: A kutatóegyetem prototípusa. A XVIII. századi göttingeni egyetem. Budapest 2001
- MÉSZÁROS István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest 1981
- NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. Magyar pedagógia 1997/3–4. sz. 303–317.
http://www.magyarpedagogia.hu/document/Nemeth_MP9734.pdf (letöltés: 2017. október 1.)
- NÉMETH András: A magyar neveléstudomány fejlődése. Budapest 2014
- NÉMETH András: A pedagógia egyetemi tudomány jellegének kialakulása és intézményesülése a Pesti Egyetemen. Magyar pedagógia 2001/2. sz. 213–238.
http://www.magyarpedagogia.hu/document/Nemeth_MP1012.pdf (letöltés: 2017. október 1.)
- NÉMETH András: A magyar neveléstudomány fejlődése Nemzetközi tudományfejlődés és recepciók hatásai, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés. Budapest 2002
http://real.mtak.hu/36276/1/2011_0001_542_06_A_magyar_nevelestudomany_fejlodestortenete%20%281%29.pdf (letöltés: 2017. október 1.)
- NÉMETH András: Osztrák tanügyi reformok és a pedagógia egyetemi tudománnyá válásának kezdetei. Magyar pedagógia 2003/2. sz. 189–210.
http://www.magyarpedagogia.hu/document/Nemeth_MP1032.pdf (letöltés: 2017. október 1.)
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: Neveléstörténet. Budapest 1996
<http://mek.oszk.hu/01800/01893/> (letöltés: 2017. október 1.)
- WERNER Ogris: Joseph von Sonnenfels és az osztrák büntetőjog fejlődése. In: HERGER Csabáné – KAJTÁR István (szerk.): Európai jogtörténeti portrék I. Budapest – Pécs 2007, 143–182.
- WURZBACH, Constant von: Martini zu Wasserberg, Karl Anton Freiherr von. In: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 17. Theil. Wien 1867
- WURZBACH, Constant von: Swieten, Gerhard Freiherr van. In: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 41. Theil. Wien 1880